

Edutainment Program : สะพานเชื่อมโลกแห่งสาระและบันเทิง

มนตรีธา วิโรจน์อนันต์ *

วิทยุโทรทัศน์เป็นสื่อมวลชนที่ถือกำเนิดมาราว 70 ปี โดยสถานีโทรทัศน์บีบีซี ประเทศอังกฤษได้แพร่ภาพเป็นสถานีแรกของโลก เมื่อ ค.ศ.1936 วิทยุโทรทัศน์นับเป็นสื่อมวลชนที่มีประวัติศาสตร์ไม่ยาวนานนักแต่ได้รับความนิยมน้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วในทุก ๆ ประเทศที่เทคโนโลยีโทรทัศน์เข้าไปถึง

เนื้อหาที่ปรากฏในสื่อวิทยุโทรทัศน์ในยุคแรกมีลักษณะเช่นเดียวกันกับในรายการวิทยุกระจายเสียง นั่นคือประกอบด้วย รายการ variety show รายการ quiz show ละครตลก (situation comedies) ละครน้ำเน่า (soap opera) ละครแนวสืบสวน และภาพยนตร์บุกเบิกตะวันตก รูปแบบรายการอย่างเดียวกับที่วิทยุโทรทัศน์นำเสนอแตกต่างจากวิทยุกระจายเสียงคือ รายการสนทนา (talk show) อย่างไรก็ตามในปัจจุบันได้มีการเพิ่มรูปแบบการนำเสนอในรายการวิทยุกระจายให้ผู้ฟังสามารถโทรศัพท์เข้าไปพูดคุยกับผู้จัดรายการในขณะที่ออกอากาศได้ ซึ่งเรียกว่า call-in program

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 วิทยุโทรทัศน์เป็นสื่อมวลชนที่มีบทบาทอย่างมากในทางเศรษฐกิจและสังคมด้วยเหตุที่เป็นช่วงของการฟื้นฟูเศรษฐกิจและจิตใจอันบอบช้ำของประชาชนบวกกับเป็นระยะที่ระบบทุนนิยมกำลังขยายตัวจากศูนย์กลางของระบบแปซิฟิกออกไปในประเทศอดีตอาณานิคมที่เพิ่งได้รับเอกราชภายหลังสงคราม สื่อวิทยุโทรทัศน์จึงเต็มไปด้วยรายการภาคบันเทิง เช่น ภาพยนตร์ ละคร ดนตรี การแข่งขันตอบปัญหาชิงรางวัล เกมสโตร์ และรายการโฆษณา อันเป็นรากฐานของลัทธิบริโภคนิยมสมัยใหม่ วิทยุโทรทัศน์จึงเป็นส่วนหนึ่งในการสื่อสารของระบบทุนนิยม ที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการกระจายและบริโภคสินค้าเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ในประเทศไทยการใช้สื่อวิทยุโทรทัศน์ก็มีลักษณะไม่แตกต่างจากซีกโลกตะวันตกมากนัก โดยสถานีโทรทัศน์ช่อง 4 บางขุนพรหม ออกอากาศครั้งแรกในวันชาติ วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2498 และเป็นสถานีแรกของภาคพื้นเอเชีย รายการช่วงแรกเป็นรายการข่าว ละครร้อง ละครรำ และภาพยนตร์จากต่างประเทศ จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว ทำให้สื่อวิทยุโทรทัศน์ถูกคาดหวังให้ทำหน้าที่เพื่อสนองความต้องการในการแสวงหาความบันเทิงของผู้ชมและดูเหมือนความคาดหวังนี้ยังคงแนบแน่นอยู่ในสังคมไทย แม้จะมีความพยายามใช้วิทยุโทรทัศน์เป็นสื่อเพื่อการเผยแพร่ความรู้ หรือเพื่อการศึกษา แต่นับว่ายังมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบสัดส่วนกับรายการโทรทัศน์ประเภทอื่น ๆ

รวมทั้งการตรวจสอบเนื้อหาในรายการโทรทัศน์โดยเฉพาะในประเด็นผลกระทบที่เกิดกับสังคมไทยยังดูเบาบางจนน่าห่วง ทั้งที่เนื้อหาและค่านิยมที่สื่อวิทยุโทรทัศน์นำเสนอจะนำไปสู่การรับรู้และซึมซับของผู้ชม และเป็นส่วนหนึ่งของการขัดเกลาทางสังคม

Albert Bandura เจ้าแห่งทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) อธิบายว่าบุคคลเกิดการเรียนรู้ที่จะกระทำหรือละเว้นเพราะเห็นว่ากระทำดังกล่าวจะให้ผลในทางบวก รวมทั้งเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมทางสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งบุคคลเรียนรู้ผ่านสังคมหรือแม่แบบที่ปรากฏในสื่อมวลชน โดยเราอาจพบเห็นพฤติกรรมการเรียนรู้ดังกล่าวผ่านการ “เลียนแบบ” บุคคลอื่น เช่นการแต่งกาย การพูดจา จึงเห็นได้ว่าสื่อมีอิทธิพลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้ชมหรือผู้รับสาร เพราะได้สร้างให้บุคคลนั้นเกิดกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมขึ้น ซึ่งอาจจะมากน้อยแตกต่างกันไปตามกรอบประสบการณ์และพื้นฐานเดิมของผู้รับสารแต่ละคน จึงพอจะสรุปได้ว่าค่านิยมที่สื่อนำเสนอจะถูกผลิตซ้ำโดยสมาชิกในสังคม

แม้ว่าจะมีผู้ชมบางส่วนเฝ้าดูเนื้อหาในสื่อวิทยุโทรทัศน์ด้วยความไม่สบายใจเมื่อตระหนักว่าความไร้สาระเรียงแถวกันออกมาสร้างความบันเทิงอย่างไม่หยุดหย่อน และเรียกร้องให้มีการปรับปรุงคุณภาพของเนื้อหาในรายการโทรทัศน์ โดยเสนอข้อมูลเพื่อประโยชน์ต่อการเรียนรู้แก่สมาชิกในสังคมโดยเฉพาะเยาวชนมากขึ้น แต่กระนั้นรายการโทรทัศน์เพื่อการศึกษา หรือรายการที่มีเจตนาหลักเพื่อนำเสนอสาระซึ่งมีระดับความบันเทิงต่ำก็ยังคงเป็นรายการที่ผู้ชมให้ความสนใจน้อย เหตุใดจึงเกิดปรากฏการณ์เช่นนี้ขึ้น

Educational Program ยາชมที่อยากเลียยง

ปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายโดยผลของการวิจัยภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องการใช้ประโยชน์และการได้รับความพึงพอใจ (the uses and gratification approach) ซึ่งระบุว่างานวิจัยหลาย ๆ ชิ้นได้ให้ผลที่น่าสนใจ นั่นคือบุคคลโดยทั่วไปมักจะประสบกับสถานการณ์ต่าง ๆ ในสังคมซึ่งเต็มไปด้วยความขัดแย้งและความตึงเครียดจนทำให้บุคคลนั้น ๆ ได้รับแรงจูงใจที่จะหาทางผ่อนคลายความตึงเครียดด้วยการบริโภคสื่อมวลชน กล่าวอีกนัยคือบุคคลบริโภคสื่อเพื่อผ่อนคลายความเครียด ดังนั้นรายการที่เปิดรับจึงเป็นรายการบันเทิงเสียส่วนใหญ่ นอกจากนี้ปัจเจกชนที่ขาดโอกาสที่จะเติมเต็มความต้องการของตนในการที่จะมีปฏิสัมพันธ์ในความเป็นจริงกับใครหรือสิ่งใดก็เกิดแรงโน้มน้าวใจให้ใช้ประโยชน์จากเนื้อหาในสื่อมวลชนบางประเภทแทน (เช่น รายการละคร) นี่อาจจะเป็นคำตอบอย่างง่ายต่อคำถามที่ว่าเหตุใดรายการซึ่งอัดแน่นด้วยสาระประโยชน์จึงถูกปฏิเสธจากผู้ชมกลุ่มหนึ่งและน่าจะเป็นผู้ชมกลุ่มใหญ่เสียด้วย

รายการเพื่อการศึกษา Educational Program หรือเพื่อสาระความรู้ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้ สาระประโยชน์เพื่อการพัฒนาชีวิตแก่ผู้ชมที่ปรากฏบนจอโทรทัศน์ปัจจุบัน อาทิ รายการเพื่อการศึกษาของ มสธ. ศึกษาทัศน์ รากแก้วแห่งปัญญา ติวเข้มเอนทรานซ์ เมื่อศึกษาในรายละเอียดจะพบองค์ประกอบร่วมของรายการโทรทัศน์ที่เน้นสาระความรู้ ดังนี้

1. ประเภทของรายการ จะอยู่ในกลุ่มรายการเพื่อการศึกษาต่อเนื่องหรือการศึกษาทางไกล สารคดี ชีวิตสัตว์ ธรรมะ วิทยาศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และภาษา
2. รูปแบบรายการ เพื่อการศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นรายการอธิบาย (lecture format) รายการพูดคนเดียว (straight talk) รายการอภิปราย (panel discussion format) รายการสัมภาษณ์ (interview format) บางรายการอาจใช้รูปแบบ off-scene format คือการเล่าเรื่องหรือบรรยายเรื่องโดยไม่ปรากฏภาพของผู้บรรยาย ส่วนรูปแบบรายการแสดงบทบาท (role play format) มีปรากฏให้เห็นไม่บ่อยนัก

3. ช่วงเวลาในการออกอากาศ มีจำนวนน้อยมากที่รายการเพื่อการศึกษาจะออกอากาศในช่วงเวลาที่มียอดผู้ชมสูง หรือช่วง prime time เช่นเวลาหลังข่าวภาคค่ำ โดยส่วนใหญ่มักจะออกอากาศในช่วงเช้าตรู่
4. ระยะเวลาในการออกอากาศแต่ละครั้ง เริ่มตั้งแต่ไม่กี่นาทีไปจนราว 1 ชั่วโมงส่วนใหญ่จะออกอากาศประมาณ 30 นาทีในแต่ละครั้ง
5. ผู้ร่วมรายการ มักจะประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของรัฐ พระ นักวิชาการ นักปฏิบัติกร ประชาชนทั่วไป

จะเห็นว่ารายการมุ่งให้สาระความรู้แก่ผู้ชมมีจุดอ่อนหลายประการที่ไม่อาจสร้างกระแสความนิยมในหมู่ผู้ชมได้ อาทิ ปริมาณหรือความถี่ในการนำเสนอที่จัดว่าต่ำเมื่อเทียบกับรายการบันเทิง รูปแบบรายการซึ่งยังผูกติดกับภาพลักษณ์เครื่องขริมเป็นทางการ ผู้ร่วมรายการขาดความน่าสนใจ และการขาดผู้สนับสนุนที่จะสร้างอำนาจในการต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งช่วงเวลาการออกอากาศที่ดี เพราะผู้สนับสนุนเหล่านี้ล้วนตระหนักดีว่ารายการโทรทัศน์เน้นสาระความรู้เพียงอย่างเดียวสร้างแรงจูงใจในการติดตามชมได้ในระดับต่ำ การออกอากาศในช่วงเวลาที่มีผู้ชมมาก หรือ prime time ผู้ผลิตรายการจะต้องสามารถหาผู้สนับสนุนรายใหญ่ที่พร้อมจะจ่ายค่าเวลาในอัตราสูง เช่น ช่วงละครหลังข่าวของช่อง 7 มีอัตราค่าโฆษณาถึง 300,000 บาทต่อหนึ่งนาที

Entertainment Program ขนมหวานที่อาจทำให้ฟันผุ

รายการบันเทิงที่ปรากฏโฉมบนจอโทรทัศน์ปัจจุบัน แบ่งได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ โดยใช้เกณฑ์ลักษณะของเนื้อหา ได้แก่

1. รายการที่วาดด้วยเรื่องราวในวงการบันเทิงล้วนๆ ได้แก่ สิ้นบันเทิง และสังคมบันเทิงทางช่อง 3 สายตรงบันเทิงทางช่อง 5 เส้นทางบันเทิงทางช่อง 7 Show time by ศศิธรทางช่อง 9 และ อินไซด์เอนเตอร์เทนเมนต์มันต์ทาง ITV
2. รายการที่มีจุดประสงค์เพื่อสร้างความบันเทิงเป็นหลัก อาทิ ก่อนบ่ายคลายเครียดทางช่อง 3 แบบว่าโลกเบี้ยวทางช่อง 5
3. รายการที่นำเสนอเนื้อหาหลากหลายประเภท โดยมีความบันเทิงเป็นส่วนผสมสำคัญเพื่อดึงดูดผู้ชมซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นสูตรสำเร็จของรายการในปัจจุบันที่จะต้องนำนักแสดงตลกมาร่วมอยู่ในรายการ เช่น รายการสาระแนโชว์ ทางช่อง 3 รายการป๊อก ป๊อก ทางช่อง 7 และรายการเกมส์โชว์ต่างๆ
4. รายการประเภทละคร

เมื่อศึกษารายการประกอบรวมที่ปรากฏในรายการโทรทัศน์เน้นความบันเทิง โดยใช้เกณฑ์เดียวกับการศึกษา รายการโทรทัศน์เพื่อการศึกษาและสาระความรู้ จะพบว่ามีความแตกต่างกัน ดังนี้

1. ประเภทของรายการ ที่นิยมผลิตมากที่สุดคือ รายการประเภทละคร เกมส์โชว์ วาไรตี้โชว์ ทอล์คโชว์ คอนเสิร์ต และรายการเพลง
2. รูปแบบรายการ มีความหลากหลายของรูปแบบสูง ในรายการหนึ่งๆ อาจจะใช้รูปแบบรายการสนทนา (talk) สัมภาษณ์ (interview) แข่งขัน (contest) แสดงบทบาท (role play) ผสมผสานกัน
3. ช่วงเวลาในการออกอากาศ จะกระจายตลอดทั้งวัน รวมทั้งช่วงเวลา prime time ของแต่ละสถานี

4. ระยะเวลาในการออกอากาศแต่ละครั้ง เริ่มตั้งแต่ไม่เกินที่ไปจนถึง 2 ชั่วโมง โดยส่วนใหญ่จะออกอากาศประมาณ 1 ชั่วโมง
5. ผู้ร่วมรายการ มักจะเป็นนักแสดง นักร้อง นักแสดงตลก และบุคคลที่มีชื่อเสียงในสังคม

แม้จะยังไม่เคยมีการศึกษาเปรียบเทียบว่ารายการบันเทิงประเภทใดที่ได้รับความนิยมสูงสุด หรือมีอิทธิพลต่อผู้ชมมากที่สุดอย่างจริงจัง แต่หากจะพิจารณาโดยยึดเกณฑ์ที่บริษัทโฆษณาและเจ้าของสินค้าใช้ในการตัดสินใจซื้อเวลาโฆษณาสินค้าซึ่งพิจารณาจากยอดผู้ชมในช่วงเวลานั้นๆ หรือที่เรียกว่า rating จะพบว่าช่วงเวลาที่มีอัตราค่าโฆษณาสูงสุด (ซึ่งสะท้อนว่ามีจำนวนผู้ชมสูงสุดด้วยเช่นกัน) ของแต่ละสถานีคือช่วงละครหลังข่าว โดยช่อง 3 กำหนดอัตราค่าโฆษณาช่วงละครหลังข่าวไว้ 270,000 บาทต่อหนึ่งนาที ขณะที่กำหนดอัตราค่าโฆษณาในช่วงเกมส์และรายการวาไรตี้ไว้ที่ 200,000-220,000 บาทต่อหนึ่งนาที ช่อง 7 กำหนดอัตราค่าโฆษณาช่วงละครหลังข่าวไว้ที่ 300,000 บาทต่อหนึ่งนาที และอัตราค่าโฆษณาช่วงรายการเกมส์โชว์ 270,000 บาทต่อหนึ่งนาที ซึ่งสอดคล้องกับอัตราค่าโฆษณาของช่อง 9 ที่กำหนดอัตราค่าโฆษณาช่วงละครหลังข่าว 180,000 บาทต่อหนึ่งนาที และช่วงรายการเกมส์โชว์ 150,000 บาทต่อหนึ่งนาที ข้อมูลดังกล่าวจึงน่าจะนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่ารายการบันเทิงประเภทละครหลังข่าวภาคค่ำเป็นรายการที่มีผู้ชมสูงสุดเมื่อเทียบกับรายการบันเทิงประเภทอื่นและน่าจะเชื่อว่ามีอิทธิพลสูงสุดต่อผู้ชมเช่นกัน

Soap Opera ละครน้ำเน่าที่ยืนอยู่แถวหน้ารายการบันเทิง

ข้อเท็จจริงหนึ่งซึ่งคงไม่มีใครปฏิเสธก็คือ ละครโทรทัศน์ที่ออกอากาศในปัจจุบันจำนวนไม่น้อยที่สมควรแก่การจัดให้เป็นละครน้ำเน่า หรือ soap opera ข้อเท็จจริงนี้ยังสะท้อนอยู่ในแนวคิดของนักการเมืองหญิงคนหนึ่งคือนางลดาวัลย์ วงศ์ศรีวงศ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมซึ่งได้บรรยายพิเศษในวันสตรีสากล เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2545 ถึงบทบาทของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ที่จะก่อตั้งขึ้นใหม่ตามแผนการปรับโครงสร้างระบบราชการของรัฐบาลว่า ควรจะมีการจัดงบประมาณเพื่อให้กระทรวงพัฒนาสังคมฯ สามารถมีงบประมาณพอที่จะสร้างละครขึ้นมาออกอากาศในเวลาที่มีคนดูละครมาก ๆ โดยพยายามที่จะเอาละครน้ำเน่าที่เบียดละครน้ำเน่า โดยให้มีอาชีพเป็นผู้ผลิต และรัฐบาลทำหน้าที่เป็นผู้ลงทุน ส่วนเนื้อหาที่ต้องการนำเสนอจะเป็นแนวสร้างสรรค์สังคม

แนวคิดดังกล่าวเป็นเสมือนสปอตไลท์ส่องปรากฏการณ์ อย่างน้อย 2 ประการ คือ

1. การเห็นความสำคัญและอิทธิพลของละครโทรทัศน์ที่เชื่อว่าจะเป็นสื่อเพื่อการปลูกฝังค่านิยมอันดีงามและผลักดันให้เกิดการสร้างสรรคสังคม
2. ละครน้ำเน่า(กำลังจะ)ถูกหยิบยกขึ้นเป็นวาระสำคัญของชาติ (national agenda) ที่ผู้กุมนโยบายให้ความสนใจอย่างจริงจัง

สูตรสำเร็จหรือ formula ในการสร้างละครโทรทัศน์ soap opera ที่ปรากฏในปัจจุบัน อาจสรุปได้ดังนี้ (ดัดแปลงจาก Cawelti, 1971; กาญจนา แก้วเทพ, 2542)

นางเอก

- เป็นลูกกำพร้า/ไฝ่ดี
- แก่นแก้ว/ไม่เกรงใคร
- ยากจน/ ดิ้นรน
- ซาตีสกุลสูง/ตกอับ

พบกับ

การพบกันครั้งแรก

- ถูกบังคับให้แต่งงานโดยไม่สมัครใจ
- เธอและเขาไม่ชอบหน้ากันแต่แรกเห็น
- มีอุบัติเหตุที่พระเอกต้องเข้าช่วยแก้ไข
- เก็บซ่อนความในใจเพราะเธอหรือเขามีคูรักรอยู่แล้ว

พระเอก

- นักธุรกิจอนาคตไกล
- ปลัด/ตำรวจหนุ่มชาวกอง
- ลีกลีบนำกล้าว/มีปมในใจ
- ร่ำรวยเยโส/เกลียดผู้หญิง

พัฒนาการหลังจากพบกัน

- ต้องทำตามเงื่อนไขที่ปฏิเสธไม่ได้
- กลั่นแกล้ง แก่เผ็ด สองดี ซึ่งกันและกัน
- เกิดเรื่องราวความแค้นระหว่างตระกูล/
พบว่าฐานะต่างกันราวฟ้ากับดิน
- การแสดงตัวของตัวอิจฉา

ต่อจากนั้น

- เธอและเขาพบความจริงของปริศนาที่ถูกซ่อนเร้นไว้
- จำเป็นต้องทำงานร่วมกัน
- เกิดเหตุการณ์วิกฤตให้ต้องฝ่าฟัน
- ความเข้าใจผิด

นำไปสู่

- การเปิดเผยความลับที่พลิกชะตาชีวิต
- ค้นพบรักแท้และหัวใจของตนเอง
- การแก้ปมในใจ
- การแพภัยตัวเองของตัวอิจฉา

และในที่สุด เธอและเขาต่างเข้าใจกัน และอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขตลอดไป

คุณสมบัติแบบนางเอกลูกกำพร้าใต้ตีนละครโทรทัศน์ เช่น ดาวพระศุกร์ แบบแก่นแก้ว/ไม่เกรงใคร เช่น ละอองดาว สกาวเดือน ดาวเรือง นางแมวป่า หัวใจไกลปืนเที่ยง อาจารย์ไทย แบบยากจน/ด้นรน เช่น แมวย้อมสี เจ้าแม่จำเป็น ไก่นา แบบชาติสกุลสูง/ตักอับ เช่น บ้านทรายทอง ใครกำหนด ฟ้าเพียงดิน คมพยับบาท เลือดหงส์ ในขณะที่คุณสมบัติแบบพระเอกนักธุรกิจอนาคตไกล ปรากฏอยู่ในละครอาทิ บอดีการ์ดสาว มายา ลูกไม้ไกลต้น แบบปลัด/ตำรวจหนุ่มชาวกอง เช่น ไก่นา ดาวเรือง อาจารย์ไทย แบบลึกลับน่ากลัว/มีปมในใจ เช่น ดาวหลงฟ้าภูผาสีเงิน จำเลยรัก ปราสาทมืด วังวารี และแบบร่ำรวยเยโส/เกลียดผู้หญิง เช่น ทางผ่านกามเทพ

ละครโทรทัศน์ soap opera มีคุณค่าในแง่สาระความเป็นจริงต่ำ รวมทั้งอาจมียาพิษปนเปื้อนอยู่ในเนื้อหา และพฤติกรรมของตัวละคร อาทิ พระเอกปลุกปล้ำนางเอกด้วยความมีเมตตาหรือโกรธกริ้วเข้าใจผิด เช่น ในละครชุดดาวพระศุกร์ กลับกลายเป็นมีผู้ชมจำนวนไม่น้อยที่ร่วมลุ้นในฉากนี้และพลอยเชียร์ให้การกระทำดังกล่าวเป็นสะพานเชื่อมให้ทั้งสองปรับความเข้าใจกัน หรือในละครร้อยเล่ห์เสน่ห์ร้าย ซึ่งพระเอกเป็นเจ้าของสถานบันเทิงใหญ่ มีรายได้เป็นกอบเป็นกำจากการขายบริการของเหล่าผู้หญิงในสังกัด ทั้งที่พฤติกรรมของพระเอกทั้งสองเป็นการกระทำที่ชั่วร้าย หยาบช้ำ และสมควรได้รับการลงโทษ แต่กลับถูกมองข้ามไปอันเนื่องมาจากความหล่อเหลา ร่ำรวย ละครโทรทัศน์หลายเรื่องจึงไม่เพียงมิให้สาระประโยชน์แก่ผู้ชมแต่ยังได้สร้างค่านิยมอันพิกลพิการให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้ชมที่ขาดวิจารณญาณอีกด้วย

Edutainment Program ยาเคลือบน้ำตาล ขนมหวานเสริมวิตามิน

รูปแบบรายการที่เรียกว่าเอดูเทนเมนต์ edutainment program จึงเป็นเสมือนทางเลือกเพื่อการประสานสร้างความสมดุลระหว่างสาระและบันเทิง

เอดูเทนเมนต์ เป็นคำศัพท์ร่วมสมัยที่กำลังได้รับความสนใจทั้งในวงวิชาการด้านการสื่อสารและผู้เกี่ยวข้อง ทั้งผู้ผลิต ผู้กำหนดนโยบาย ผู้ชม รวมไปถึงกลุ่มธุรกิจที่ให้การสนับสนุนรายการโทรทัศน์ เอดูเทนเมนต์ เป็นการรวมคำศัพท์สองคำ คือคำว่า education กับคำว่า entertainment เกิดเป็นคำศัพท์ใหม่ซึ่งหมายถึง กระบวนการดำเนินงานที่มีเจตนาผสมผสานข่าวสารและสาระความรู้ในด้านต่างๆ เข้ากับความบันเทิง โดยมีเป้าหมายให้บุคคลได้คิด คำนึง รับรู้ และมีการประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่พึงประสงค์ของสังคม

เอดูเทนเมนต์ edutainment จึงเปรียบได้กับการพยายามปรับแนวทางของรายการโทรทัศน์ขวสด และ ชัยสุด เข้าสู่แนวทางสายกลางหรือความพอดี นั่นคือ ผลิตรายการที่มีสาระและความบันเทิงควบคู่กันไป กล่าวคือ รายการเพื่อให้ความรู้และการศึกษา (educational program) ควรจะแสวงหาวิถีทางในการปรับปรุงรูปแบบของ รายการให้มีชีวิตชีวา ตื่นตา น่าติดตาม โดยนำคุณลักษณะของรายการเพื่อความบันเทิงมาผสมผสาน เพื่อให้รายการเป็นยาซึ่งยังมีคุณค่าในการรักษาโรค ทว่ากลืนกินได้สะดวกยิ่งขึ้น รายการโทรทัศน์ที่จัดเป็นรายการ เอดูเทนเมนต์ เช่น รายการสอนภาษาอังกฤษ Talk of the town ทางช่อง 3 ที่นำเอารูปแบบรายการแสดงบทบาท (role play format) เข้ามาผสมผสานทำให้รายการน่าสนใจยิ่งขึ้นกว่าการสอนสะกดคำภาษาอังกฤษและ ออกเสียงให้ผู้ชมฟังเท่านั้น

ส่วนอีกด้านคือรายการโทรทัศน์ที่มุ่งเน้นเฉพาะการนำเสนอความบันเทิง (entertainment program) ก็ควรปรับเปลี่ยนเพื่อให้เป็นหน่วยหนึ่งในการช่วยกันผลักดันสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งภูมิปัญญา ความมี เหตุผล ความสำนึกดี และมีวัฒนธรรมค่านิยมอันงดงามตามเอกลักษณ์ของชาติ สื่อมวลชนควรปรับบทบาทจาก ผู้สนับสนุนอย่างซื่อสัตย์ต่ออุตสาหกรรมบันเทิงที่ปราศจากสาระใดๆ มาเป็นผู้เผยแพร่สาระความรู้ซึ่งมีความ บันเทิงเป็นทีบหรือบรรจุกันท์ เพื่อความสะดวกต่อการเคี้ยวกลืนและดูดซึมของผู้ชม การออกอากาศของ รายการแฟนพันธุ์แท้ รายการเกมส์โชว์แท้ๆ อันเป็นรูปแบบถนัดของรายการบันเทิง เป็นตัวอย่างของการผสมผสาน สาระเข้าในรายการบันเทิงอย่างกลมกลืนและจัดเป็นรายการเอดูเทนเมนต์ที่น่าติดตาม

อย่างไรก็ตาม โดยความเป็นจริงแล้ว สื่อมวลชนเป็นเพียง “ช่องทาง” (channel) ที่จะนำ “สาร” (message) ไปสู่การรับรู้ของมวลชนเท่านั้น หากได้มีอำนาจในการเลือกหรือปฏิเสธสารใดไม่ ดังนั้นหากจะระบุถึงต้นตอที่ควรปรับเปลี่ยนบทบาทและแนวทางในการทำงานจึงควรจะหมายถึง ภาครัฐผู้กุมนโยบาย เจ้าของสถานี และผู้สนับสนุนรายการ ไล่เรียงไปจนถึงผู้ผลิตรายการ รวมทั้งผู้ที่ปรากฏกายบนจอโทรทัศน์ไม่ว่าจะในบทบาทใด

การปรับเปลี่ยนเนื้อหาในละครซึ่งเป็นรายการบันเทิงที่ได้รับความนิยมสูงสุดจากผู้ชมเมื่อเทียบกับรายการบันเทิงประเภทอื่น ควรจะเป็นภาระหน้าที่ประการแรกๆ ที่ผู้เกี่ยวข้องกับการผลิตรายการโทรทัศน์ควรใส่ใจ เพื่อช่วยกันปลูกฝังให้ผู้ชมตระหนักถึงโลกแห่งความเป็นจริง ไม่เพื่อฝืนรอโชคชะตาโดยไม่พยายามดิ้นรน ด้วยการยกเลิกสูตรสำเร็จเก่าๆ ของละคร soap opera อาทิ นางเอกผู้แก่นแก้วไม่ยอมใคร พุดจาโผงผาง หยาบกระด้าง ขาดความเป็นแม่บ้านแม่เรือน แต่พระเอกอย่างปลัดอำเภอหรือนายตำรวจกลับหลงรักอย่างถอนตัวไม่ขึ้น หรือนางเอกที่จะต้องปลอมตัวเป็นคนชั่ววูบ คนรับใช้ คนพิการ หรือแม่แต่ผู้ชาย เพื่อทำวิทยานิพนธ์ เขียน บทละคร หรือสืบหาอะไรบางอย่างเช่นชาติกำเนิดโดยที่ไม่มีผู้ใดจับสังเกตได้ แม้ว่าเธอจะมีโครงหน้า ท่าทาง และเสียงเป็นผู้หญิงขนาดนั้น แต่ที่สุดพระเอกจะเป็นผู้ค้นพบความจริงทั้งหมด หรือสูตรสำเร็จที่กำหนดให้พระเอกหรือนางเอก หรือทั้งสองคน สำเร็จการศึกษาในระดับสูงจากต่างประเทศแต่ไม่เคยต้องแสดงภูมิรู้ในการทำงานหรือแก้ปัญหาใดๆ ในชีวิต นอกจากเสียเวลาไปกับการเข้าใจผิดที่เกิดจากแผนการของตัวอิจฉาและตามง้องอนกันจนจบเรื่อง และแม้ว่าพระเอกหรือนางเอกของเรื่องจะมีคู่รักหรือคู่หมั้นหมายก่อนที่จะพบกัน แต่ในที่สุดทั้งสองจะหมดสิ้นพันธะ ด้วยการตายจากไปของคู่หมั้นผู้มาก่อน หรือการเปิดเผยว่าแท้จริงคู่รักผู้นั้นเป็นคนไม่ดีกตัตันเรียกเรื่องมากเกินไปจนพระเอกหรือนางเอกทนไม่ได้ โดยสรุปคือทั้งคู่จะพ้นจากข้อกล่าวหาด้วยประการทั้งปวง ซึ่งในโลกแห่งความเป็นจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ละครที่ดีควรมีเนื้อหากระตุ้นปลูกเร้าให้ผู้ชมพัฒนาตนเองไปสู่สิ่งที่ดีขึ้นในวิถีทางที่ถูกต้องเหมาะสม

Simplemente Maria ละครเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นอย่างน่าชื่นใจว่าละครโทรทัศน์มีผลต่อการพัฒนาและนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสังคมและสร้างสรรค์สังคมได้ หากผู้ผลิตใช้ความอดุสาหะและความตั้งใจในการถ่ายทอดเรื่องราวอันมีคุณภาพแก่ผู้ชม นั่นคือความสำเร็จของละครโทรทัศน์เรื่อง Simplemente Maria ซึ่งออกอากาศในทศวรรษที่ 1960 ในประเทศเปรู ละครเรื่อง Simplemente Maria เป็นละครโทรทัศน์ในยุคแรกๆ ที่สามารถจำลองชีวิตของบุคคลลุ่มสูงอแก้วได้อย่างเหมือนจริง อันนำไปสู่ความสำเร็จอย่างงดงามในด้านการเลียนแบบพฤติกรรมตัวละครของผู้คนจำนวนมากในประเทศเปรู

เนื้อหาในละครเรื่อง Simplemente Maria เป็นการบอกเล่าถึงชีวิตต้องสู้ของนางเอกที่ชื่อ “มาเรีย” ซึ่งเป็นหญิงสาวชาวชนบทในประเทศเปรูที่มีความวิริยะอดุสาหะเป็นอย่างสูงและประสบความสำเร็จในชีวิตในที่สุด

การดำเนินเรื่อง Simplemente Maria ได้ชี้ให้เห็นว่า ชีวิตของมาเรียไม่ได้แตกต่างไปจากชีวิตของสาวบ้านนอกทั่วๆ ไปที่มักจะเริ่มต้นชีวิตในวัยสาวของตนด้วยการเป็นสาวใช้ในบ้านเศรษฐีที่อยู่ในเมืองหลวง อย่างไรก็ตาม ละครพยายามนำเสนอให้เห็นว่า มาเรียไม่ได้หยุดชีวิตไว้แค่การเป็นคนรับใช้เท่านั้น แต่กลับดิ้นรนใฝ่หาความรู้โดยไปเรียนที่โรงเรียนสอนตัดเย็บเสื้อผ้า และเก็บหอมรอมริบเพื่อซื้อจักรเย็บผ้าเป็นของตนเองสำหรับรับจ้างตัดเย็บเป็นรายได้เสริม และต่อมา มาเรียสามารถสร้างฐานะของตนขึ้นมาอย่างรวดเร็ว และประสบความสำเร็จในฐานะเจ้าของธุรกิจส่งออกเสื้อผ้าระดับนานาชาติ

ละครเรื่อง Simplemente Maria ได้พิสูจน์ให้เห็นถึง “พลังมหาศาล” ของละครโทรทัศน์ ในการถ่ายทอดชีวิตธรรมดาสามัญของบุคคลผ่านหน้าจอสื่อที่เลี่ยมไปยังสายตาของแฟนละครนับล้านคน เพราะนอกจากแฟนละครจะเฝ้าชื่นชม “มาเรีย” นางเอกของเรื่องแล้ว บุคคลเหล่านี้ยังเชื่อว่าเรื่องราวของมาเรียเป็นเรื่องจริง อาทิ

แฟนละครจำนวนมหาศาลแห่กันไปร่วมแสดงความยินดีกับมาเรียและพระเอกของเรื่องในวันที่ตัวละครทั้งสองเข้าฉากแต่งงาน นอกจากนี้แฟนละครก็ใช้เวลาว่างจากหน้าจอโทรทัศน์เพื่อมาทำกิจกรรมต่าง ๆ เลียนแบบมาเรีย อาทิ การไปเรียนตัดเย็บเสื้อผ้า และลงทุนซื้อจักรเย็บผ้าเพื่อประกอบอาชีพอย่างมาเรีย ซึ่งส่งผลให้จักรเย็บผ้าขายดีเป็นเทน้ำเทท่า โดยเฉพาะจักรเย็บผ้ายี่ห้อ “ซิงเกอร์” ซึ่งมาเรียใช้ในละครนั้นสามารถทำรายได้จากยอดจำหน่ายในช่วงเวลานั้นไม่น้อยกว่า 20 ล้านเหรียญสหรัฐอเมริกา จนตัวแทนจำหน่ายจักรซิงเกอร์มอบจักรทองคำแท้ให้เป็นที่ระลึกสำหรับนางเอกของเรื่อง ในฐานะพีริเซนเตอร์ยอดเยี่ยม

นอกจากละครเรื่อง *Simplemente Maria* จะประสบความสำเร็จอย่างสูงในประเทศเปรูแล้ว เมื่อมีการนำละครเรื่องดังกล่าวไปฉายยังประเทศอื่น ๆ ในกลุ่มละตินอเมริกาก็ปรากฏผลแห่งความสำเร็จในประเทศเหล่านั้นด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้ละครเรื่อง *Simplemente Maria* ได้รับการกล่าวขวัญกันไปทั่วโลกในฐานะ “ละครเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม”

ยิ่งไปกว่านั้นละครเรื่องนี้ยังได้สะท้อนบทเรียนสำคัญนั่นคือ การสร้างละครที่สอดแทรกสาระพร้อมกับการนำเสนอภาพจำลองชีวิตที่เหมือนจริงว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ โดยการดำเนินการดังกล่าวสามารถดึงดูดผู้ชมจำนวนมาก สร้างแรงบันดาลใจให้แก่บุคคล กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และในขณะเดียวกันก็สามารถให้ความบันเทิงแก่ผู้ชมและท่ามกลางไรให้กับผู้ผลิตและผู้สนับสนุนรวมถึงผู้ประกอบการได้เป็นอย่างดี

ในการผลิตรายการเอดูเทนเมนต์และคาดหวังผลสำเร็จในระดับเดียวกับละครโทรทัศน์เรื่อง *Simplemente Maria* ที่ผู้ชมจำนวนมากมายรู้สึกใกล้ชิดกับตัวละครและเกิดพฤติกรรมเลียนแบบ สามารถนำทฤษฎีการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมถึงความจริง *Para-social Interaction Theory* ของ Horton และ Wohl มาใช้ในการอธิบายกลวิธีในการออกแบบสารได้ ทฤษฎีนี้ได้รับการพัฒนาขึ้นมาภายใต้สมมุติฐานว่าผู้บริโภครายการต่าง ๆ มักจะจินตนาการว่า ตนเองมีโอกาสใกล้ชิด รู้จัก และพูดคุยกับตัวละครหรือนักแสดงที่ชื่นชอบราวกับว่าเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเรื่องจริง และราวกับว่าบุคคลที่ตนชื่นชอบนั้นเป็นเพื่อนสนิทหรือคนใกล้ชิด นอกจากนี้ผู้ชมยังอาจเกิดความรู้สึกผูกพันกับนักแสดงจนบางครั้งหลงลืมตัวคิดว่าตนเองคือนักแสดงหรือญาติสนิทมิตรสหายของนักแสดงนั้น ๆ อันนำไปสู่การแสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ และให้ข้อเสนอแนะกับนักแสดงที่ตนชื่นชมหรือแม้แต่ลู่ให้นักแสดงทำพฤติกรรมที่เห็นว่าเหมาะสม ซึ่งการแสดงพฤติกรรมดังกล่าวอาจเกิดขึ้นทั้งในขณะบริโภคสื่อหรือภายหลังการบริโภคสื่อสิ้นสุดลง

แนวคิดเรื่องเอดูเทนเมนต์ประยุกต์ใช้ทฤษฎีการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมถึงความจริงในการออกแบบสาร โดยที่ทีมงานผู้สร้างรายการหรือละครจะพยายามค้นหาเทคนิควิธีในการดึงดูดผู้ชมให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมถึงความจริงในระดับสูงเพื่อเป็นสะพานถ่ายทอดค่านิยมพึงประสงค์สู่ผู้ชม เช่นที่ปรากฏในละครเรื่อง *Simplemente Maria* ซึ่งกำหนดให้นางเอกมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมรวมถึงการศึกษาไม่แตกต่างจากผู้ชมที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

อย่างไรก็ตามในขณะที่ “สาร” ซึ่งผ่าน “สื่อ” วิทยุโทรทัศน์ในบ้านเรายังคับคั่งไปด้วยสารแห่งความบันเทิงซึ่งอาจเคลือบไว้ด้วยยาพิษ และขณะที่การก่อกำเนิดของรายการเอดูเทนเมนต์ยังไม่อาจคาดการณ์ได้ว่าจะมาได้ทันทั่วทั้งที่มีปริมาณมากพอที่จะเบียดแย่งเวลาของรายการบันเทิงไร้สาระได้หรือไม่ ผู้ชมรายการโทรทัศน์จำเป็นต้องเท่าทันสื่อ (media literacy) มีวิจารณญาณในการเลือกบริโภครายการที่มีประโยชน์ สามารถแยกแยะโลกแห่งความฝันออกจากโลกแห่งความจริงได้ เพื่อจะไม่ตกเป็นเหยื่อของการถ่ายทอดค่านิยมไร้สาระจากรายการไร้สาระ

รายการอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย, ปาริชาต สถาปิตานนท์ สโรบล (2543). มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่, เอ็ดดิสันเพรส โพรดักส์, กทม.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2545). สื่อบันเทิง: อำนาจแห่งความไร้สาระ, ออล อเบอร์ท พรินท์, กทม.
- บุญเกื้อ ควรหาเวช (2542). การผลิตรายการวิทยุกระจายเสียง วิทยุศึกษา และวิทยุโรงเรียน, เอส อาร์ พรินติ้ง, กทม.
- อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2542). ระบบวิทยุและโทรทัศน์ไทย โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพ, สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กทม.
- หนังสือพิมพ์ คม ชัด ลึก ฉบับวันที่ 12 มีนาคม 2545.
- Biagi, S.(1988). Media Impact: An Introduction to Mass Media. California: Wadsworth Publishing Company.
- Blumer, J. G., & Katz E. Eds.(1974). The Uses of Mass Communication: Current Perspectives on Uses and Gratifications Research. Newbury Park, California: Sage.
- Littlejohn, S. W. (1999) Theories of Human Communication (6th edition). California: Wadsworth Publishing Company.
- McQuail, D., and Windahl, S. (1981). Communication Models: For the Study of Mass Communication. New York: Longman.
- The Advertising Book 1997-1998.